

УДК 37.08.1 (091)

DOI:10.34142/nc.2025.3.94

Педагогіка свободи, краси і добра

*Олександр Пономарьов,
Максим Черемський*

*До 2495 річниці від дня народження Сократа
та до 2452 річниці від дня народження Платона*

Сьогодні, коли Україна прямує до країн вільного світу, виникає потреба у перебудові нашої держави на тих основах, які були закладені стародавніми греками ще понад дві тисячі років тому, а саме на ідеалах свободи, краси і добра. Саме ці цінності дали поштовх для розвитку таких цивілізацій як Антична Греція та Рим. Ми і сьогодні милуємося та насолоджуємося прекрасними творами мистецтва, створеними давньогрецькими та римськими митцями. Ці твори дають нам відчуття гармонії, якої ми сьогодні, на жаль, позбавлені. Вони викликають у нас прагнення вирватися за межі буденності, щоб поринути у світ, де панує її величність Краса, яка за словами одного з класиків, покликана рятувати світ від загибелі. Вона надихала поетів, музикантів, художників та інших митців на створення своїх неперевершених творів мистецтва. Під знаменами Краси здійснювалися подвиги та здобувалися перемоги на полі битви. Краса пробуджу-

вала прагнення до нових відкриттів. Тож і не дивно, що саме ідеал краси, а з ним і ідеал добра були покладені в основу виховання давніх греків і римлян.

Аналізуючи сучасний стан нашої педагогіки, яка продовжує сповідувати авторитарні методи навчання й виховання особистості, доходимо висновку, що їй бракує тих демократичних та гуманістичних основ, на які спиралася давньогрецька цивілізація. І це є дивним, адже греки, або як, вони ще себе називали “елліни”, несли факел свободи по всьому світі, включаючи і нашу державу. До морських берегів Прадавньої України елліни дісталися ще у VII столітті до нашої ери. Тут вони заснували цілу низку міст-держав, зокрема, Борисфеніду, Херсонес, Ольвію, Керкнітиду, Феодосію, Пантікапей, Тіру. Елліни займалися ремеслами, вели торгівлю з нашими предками, яких вони називали “скіфами”, навчаючи їх різним мистецтвам та наукам. Тож уже в ті далекі часи прадавні українці виховувалися

на принципах свободи, краси і добра, які сповідували давньогрецькі колоністи. Навчання носило природовідповідний характер, адже елліни одухотворяли природу, називаючи її своєю Матір'ю.

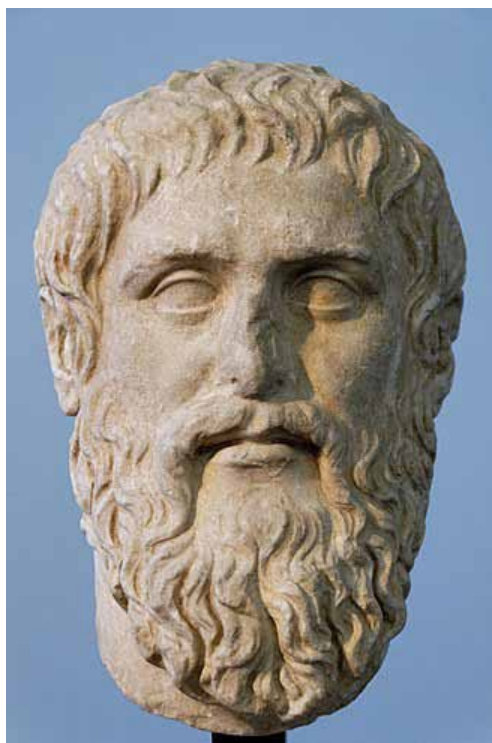
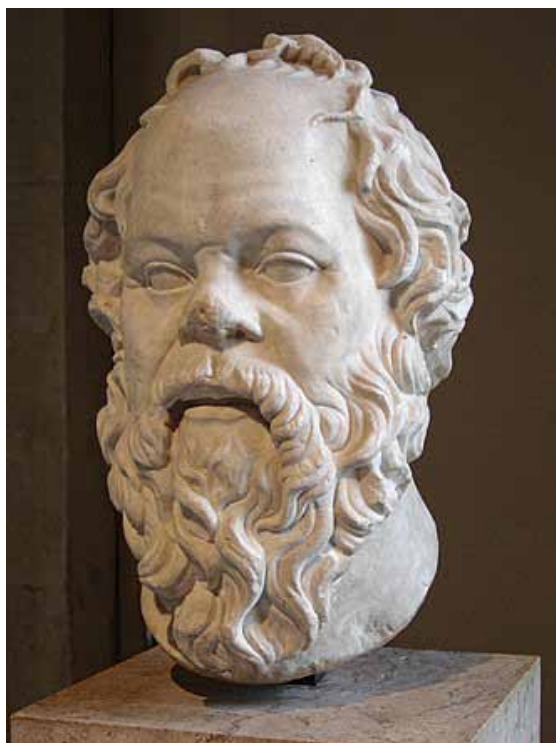
Греки, які є засновниками “педагогіки”, вкладали в це поняття гуманний та демократичний сенс, ставлячи в центр уваги особистість дитини. Досі до дитини застосовувався лише авторитарний підхід. Зокрема, Григорій Ващенко у своїй книзі “Загальні методи навчання” наводить слова зі Старого заповіту, в яких чітко визначений характер такого виховання: “Сокрушай ребра сина свого, поки він малий” [1, с. 399].

Тож Стародавня Греція стала першою країною, де до дитини застосовувався не авторитарний, а гуманний підхід, що давав їй змогу вільно виражати власну думку, почуття та фантазію. Освіту в Античній Греції отримували як хлопці, так і дівчата. Відомо, що греки сповідували ідеал “Калокагатії” (Калос — красивий, к’Агатос — добрий). Він включав в себе як фізичний, так і духовний розвиток особистості. Діти навчалися одночасно у двох школах: гімнасії та палестрі. В гімнасії діти вивчали сім вільних мистецтв, а

саме: музичні мистецтва, риторику граматику, арифметику, геометрію, діалектику та астрономію. В палестрах учні вправлялися в різних видах спорту, зокрема, в гімнастиці, плаванні, метанні спису, стрільбі з лука, бігу, боротьбі.

Учні виховувалися на лоні природи, серед чарівних красвидів сонячної Еллади зі священними гаями та лісами, де мешкали, за повір’ями еллінів, міфічні божества, які опікувалися життям греків. Діти мали змогу грати в ігри, говорити те, що вони думають, фантазувати. Слухаючи міфи та легенди мандрівних співців-аедів, які переповідали маленьким еллінам подвиги героїв Еллади, учні уявляли себе, зокрема, хоробрими аргонавтами, які вирушили у небезпечну подорож до Колхіди за Золотим руном. Водночас діти співчували трагічній долі, що спіткала в подальшому славного героя Ясона, який очолив цей морський похід.

Разом з хоробрим Персеєм учні перемогли жорстоку Медузу Горгону, а з легендарним Тесеєм билися проти критського чудовиська Мінотавра. Слухаючи про подвиги Геракла, учні незримо ставали учасниками цих подвигів, зокрема, билися разом зі славетним героєм

з Немейським левом, з Лернейською гідрою, Стимфалійськими птахами, Ериманським кабаном, Критським биком, триголовим псом Кербером, з велетнем Антеєм та титаном Атласом. Від бога смерті Танатоса діти захищали разом з Гераклом царицю Альцесту, яка вирішила пожертвувати своїм життям, рятуючи від смерті свого чоловіка царя Адмета. Учні допомагали Гераклу визволяти легендарного Титана Прометея, який був покараний за те, що він не підкорився волі богів, подарувавши людям вогонь та навчивши їх усьому, що необхідно для життя, зокрема грамоті, землеробству, обробці металу, скотарству, медицині, кораблебудуванню.

Учням дуже подобалися оповіді про Олімп, на якому живуть божества, які, як і люди, сваряться між собою та пустують як діти. Про них греки склали велику кількість міфів, в яких розповідається про пригоди богів на Землі. Вони могли перевтілюватися та втручатися в життя людей, що часто призводило до різних курйозних ситуацій. Діти дізнавалися про Зевса-громовержця, його дружину Геру, покровителя мистецтв Аполлона, покровительку лісів та тварин Артемиду, мудру Афіну Палладу, посланника богів та покровителя мандрівників Гермеса, бога війни Ареса, бога вогню та ковальства Гефеста, чарівну богиню кохання Афродіту та її сина Амура, бога підземного царства Аїда, його дружину Персефону, її матір богиню родючості та землеробства Деметру, бога виноробства Діоніса, покровителя стад і пастухів веселого Пана та інших божеств, створених багатою уявою елліна. В особливій пошані у греків була богиня Елевтерія, яка уособлювала свободу та незалежність, сприяючи грекам в їхній боротьбі проти поневолювачів. На честь кожного з божеств проводилися свята, в яких брали участь як дорослі, так і діти.

Учні з великим інтересом дізнавалися про те, що Троянська війна почалася через яблуко, що посварило між собою Геру, Афіну Палладу та Афродіту. Спир вирішив пастух, на ймення Паріс, який

присудив яблуко богині кохання Афродіті. Згодом Паріс закохався в царицю Спарти Єлену Прекрасну, з якою він втік до рідної Трої, що і стало приводом для війни між Грецією та Троєю.

Діти розігрували сцени з поем “Іліада” та “Одіссея” визначного давньогрецького поета і драматурга Гомера, водночас вивчаючи стратегію битв між греками та троянцями. Учні виступали в ролях як грецьких, так і троянських героїв, поділяючи з ними всі випробування, що впали на їхню долю. Діти дуже переживали, коли хтось з героїв гинув, адже їм так хотілося, щоб греки та троянці помирилися між собою та закінчили цю кровопролитну війну. Але сталося по-іншому, греки перехитрили наївних троянців за допомогою Троянського коня. І це дітей дуже засмучувало, адже через цього коня загинула ціла країна під назвою Троя. Тож мистецтво сприяло вихованню таких рис характеру учня як співчутливість, хоробрість, товарицькість, патріотизм.

Заняття з геометрії та арифметики проходили також у цікавій, захоплюючій атмосфері. Діти грали в архітекторів, розкриваючи, зокрема, таємниці побудови “Семи див світу”, а саме: Піраміди Хеопса, Колоса Родоського, Храму Артеміди в Ефесі, Фароського маяка, Мавзолею у Гелікарнасі, Статуї Зевса в Олімпії, Висячих садів Семіраміди. Учні вчилися вимірювати площу, висоту, ширину та довжину диво-споруд, за допомогою яких створювали їхні моделі.

Діти відвідували найвеличніший храм в Афінах Парфенон, прикрашений скульптурами та зображеннями богів і легендарних героїв, відомих з міфів та легенд. Учні разом із вчителем вивчали конструкцію храму, здійснювали виміри його фундаменту, стін, даху, колон. Водночас діти вивчали історію спорудження храму, дізнавалися про життя його творців.

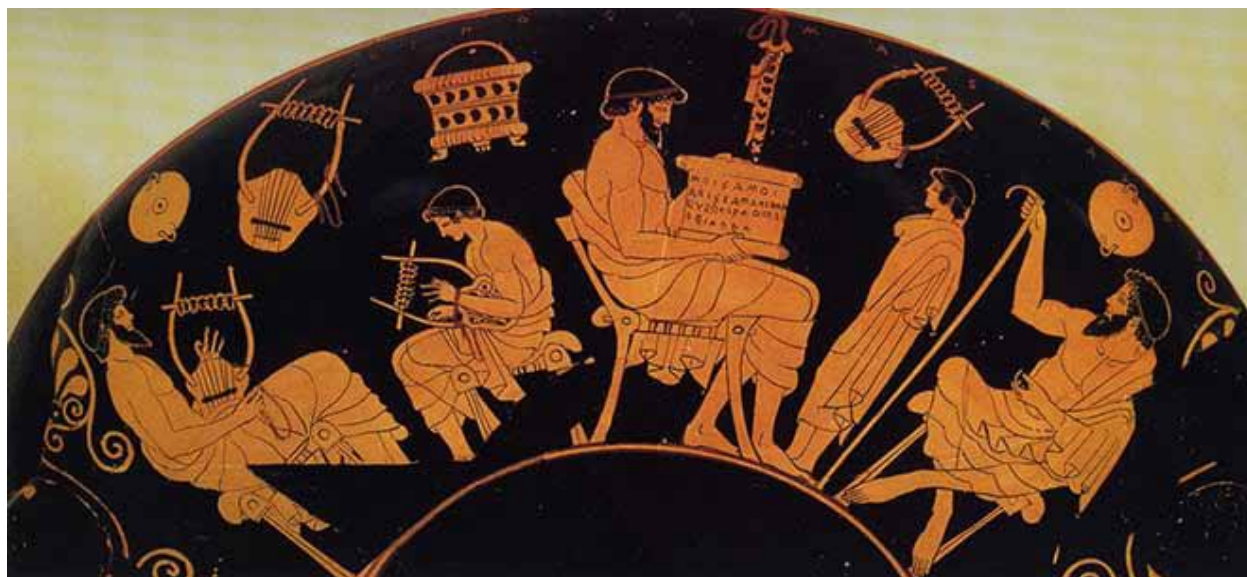
Заняття з риторики відбувалися неподалік Афінського акрополю, де знаходився Парфенон, а саме на агорі — площі, де відбувалися народні зібрання. Учні виголошували свої промови до вільних

громадян Афін, які добродушно посміхалися, слухаючи запальні промови маленьких ораторів. Водночас на агорі діти мали можливість побачити відомих в Афінах політичних діячів, філософів і полководців та повчитися в них мистецтву красномовства.

Педагоги працювали над вимовою учнів, застосовуючи, зокрема, метод Демосфена. Окрім того, дітей вчили ясно формулювати власну думку, щоб вона була виразною та зрозумілою. Учням давалася можливість виявляти повною мірою власну фантазію та почуття, які найбільш є вираженими в дитині. Саме цих властивостей бракує дорослим, внаслідок чого дітям важко зрозуміти їхню мову. Розуміючи це, грецькі педагоги застосовували в навчанні алегорію, через художні образи якої учні пізнавали світ. Прикладом є вже названі боги, кожен з яких, зокрема, символізував певне явище в природі. Так, верховний бог Зевс уособлював не лише владу на небі та на землі, але й певні природні явища. Зокрема, греки вірили, що Зевс посилає на землю блискавки, які супроводжуються громом та дощем. Бог Гефест кував ці блискавки. Дружина Зевса богиня Гера сприймалася греками як Матір-берегиня. Богиня Афродіта асоціювалася з весною та життям. Бог Аполлон уособлював витончені мистецтва, такі як: музика, скульптура, танець, живопис. Мудрість та військову стратегію втілювала

в собі Афіна Паллада, яка зображувалася у військових обладунках зі списом та щитом. Її брат Арес був богом війни. Бог Гермес асоціювався з поштою і торгівлею. Богиня Артеміда в уяві учнів поставала покровителькою тварин та лісів і взагалі всього живого на Землі. Богиня Деметра уособлювала землю, яку греки вважали Матір'ю-годувальницею.

Педагоги читали учням байки Езопа, в яких діти в алегоричній формі пізнавали різні риси характеру людей, такі як: щирість та хитрість, хоробрість і боягузтво, щедрість та жадібність. На заняттях з діалектики учні з інтересом розучували сценки, побудовані на діалогах героїв байок Езопа. Діти з легкістю послуговувалися алегоричними образами в своїх промовах на заняттях з риторики, вкладаючи в них власну думку, почуття та фантазію, за допомогою яких учні прагнули донести в своїх промовах все, що є близьким їхньому серцю. Вони оспівували свободу, адже вона дарувала радість та втіху для кожної дитини. Натомість учні повставали проти всякого свавілля, яке було ворогом їхньої свободи, котру вони звикли цінувати понад усе. Тому, звертаючись до афінян, діти закликали їх цінувати свою свободу та ні на що її не міняти. Бо свобода є найбільшим скарбом, втративши який, людина перетворюється на справжнього злидаря, незалежно від його статків та соціального походження.

Великого значення греки приділяли музичному вихованню маленьких еллінів. Адже музика вважалася найдавнішим заняттям людини, яке супроводжувало її протягом всього життя. Народні співці-аеди оспівували за допомогою музики подвиги героїв Еллади. Вона додавала сил у тяжкій праці, розраджувала в горі, створювала святковий настрій, пробуджувала відвагу та наснажувала на творчість. Музика впливала передусім на емоційну сферу особистості, завдяки чому людина відчувала та передавала такі почуття як радість, сум, гнів. Прикладом є міф про Орфея, який своєю піснею про загиблу кохану зміг розчулити навіть похмурого бога підземного царства Аїда, котрий погодився відпустити бідолашну дівчину на землю.

Заняття музикою вважалось ознакою високої культури та вихованості людини. Тому учні вчилися співу, грі на музичних інструментах, танцю. З музикою були пов'язані різні врочистості, зокрема, відзначення свят, присвячених вшануванню божеств, в яких діти з радістю брали участь, крокуючи з піснями і танцями вулицями та площами міст і сіл, привертаючи до себе увагу місцевих жителів. Музика дарувала дітям радість та віру у власні сили. За її допомогою учні з легкістю долали будь-які перешкоди та досягали своєї мети. Музика ставала частиною їхнього життя. Без неї не обходилася жодна гра. Через музику діти пізнавали світ, який, за повір'ям греків, виник завдяки гармонійному сполученню звуків. За допомогою музики учні висловлювали свій протест проти тиранії та деспотії вчителів. Музика пробуджувала найпрекрасніші почуття людини, її потяг до краси і добра.

На заняттях з діалектики учні оволодівали мистецтвом діалогу та спору. Давні греки вірили, що істина народжується не на порожньому місці, а в діалозі та спорі. Завдяки мистецтву діалогу та спору греки досягнули небувалих висот у філософії, науці та мистецтві. Тож учні вчилися культурі ведення діалогу та спору, поважаючи думку свого співрозмовника і водночас обстоюючи власну думку.

Граматику учні вивчали, читаючи славетні твори Гомера, Есхіла, Софокла, Евріпіда, Овідія, Аполлонія Родоського, в яких діти не лише черпали красу рідного слова, але й пізнавали славне минуле Еллади. Учні із захопленням вчили байки Езопа, де в алегоричній формі висміювалися вади людей. Художні твори активізували емоційно-вольову сферу дитини, сприяючи успішному засвоєнню нею знань. Водночас учні самі ставали поетами, створюючи власну поезію, яку вони присвячували героям минулого та сучасності.

Заняття з астрономії відбувалися ввечері, коли на небі з'являлися перші зірки. Діти слухали легенди про сузір'я та з цікавістю вдивлялися в зоряне небо, відшукуючи на ньому "Велику Ведмедицю", "Андромеду", "Водолія", "Близнюків", "Оріона", "Стрільця", "Скорпіона", "Тельця", "Лева", "Козерога", "Водолія", "Гончих псів" та інші легендарні сузір'я. Учні довідувалися про те, що сузір'я впливають на життєдіяльність людини. Зокрема, знання з астрономії допомагають їй орієнтуватися на суші та на морі. Давні греки обчислювали дні за сонячним та місячним календарем. Селяни послуговувалися також зоряним календарем, який давав їм змогу визначити час проведення сільськогосподарських робіт. За зірками визначали напрямок своїх суден моряки, що давало їм змогу здійснювати свої подорожі в нічний час. Діти уявляли себе капітанами, правлячи свої кораблі, орієнтуючись на сузір'я, котрі допомагали учням знайти дорогу в безмежному морі.

В школі-палестрі діти змагалися між собою в бігу, боротьбі, плаванні, киданні спису, стрілянні з луку, тощо. В змаганнях брали участь як хлопці, так і дівчата. Ці змагання загартовували учнів, роблячи їх сильними та відважними. Водночас в палестрі дітей навчали гарній поставі та культурі рухів. Учні уявляли себе атлетами, гордо крокуючи перед глядачами. Тож дітей ніхто не змушував робити ранкову гімнастику, яка дарувала їм лише радість та втіху.

Вчителями маленьких еллінів виступали філософи, які добре розуміли дитячу природу, і тому завжди могли знайти належний підхід до учня. Вони відкидали будь-яке насильство над дитиною, яке на той час широко практикувалося в державах з деспотичною формою правління. Насильству греки протиставляли свободу, за яку вони віддавали найцінніше, що в них було — своє життя. Свобода надихала не лише воїнів в їх боротьбі із загарбниками, але й митців, науковців, винахідників, філософів. Завдяки любові до свободи 300 спартанців змогли зупинити багатотисячне вороже військо та виграти час для перемоги над ним. Завдяки свободі були здійснені найбільші відкриття, якими сьогодні користується весь світ. Свобода сприяла народженню неперевершених творів мистецтва, які сьогодні є еталоном не лише зовнішньої, але й внутрішньої краси людини.

Антична доба подарувала світу таких визначних філософів і педагогів, як Фалес, Піфагор, Сократ, Платон, Арістотель, Архімед, Іпатія, які будували свої системи навчання та виховання на гуманних і демократичних засадах, створюючи передумови для виявлення та розвитку творчих сил особистості. На жаль, ми надто мало знаємо про тих, хто стояв коло витоків гуманної педагогіки. Про цих людей здебільшого згадують як про визначних філософів, але, що ми знаємо про них як про педагогів? Це питання є актуальним особливо для нас, адже наша освіта і досі сповідує здебільшого авторитарні методи навчання й виховання, проти яких боролися Сократ, Платон та інші славетні давньогрецькі просвітителі.

Одним із найвідоміших представників гуманної педагогіки Античності є видатний давньогрецький митець, філософ і педагог Сократ. Він народився близько 470 року до нашої ери в Афінах, в родині скульптора. З дитинства Сократ виховувався на кращих традиціях елліністичної культури, що несла всьому людству ідеали свободи, краси і добра. Батько прагнув вивчити свого сина на скульптора. Адже мистецтво скульптури було дуже популярне на той час і приносило немалий дохід митцю. Тому на початку Сократ працював як скульптор, оформлюючи, зокрема, Афінські храми та палаци. Найвідомішою роботою Сократа є композиція з трьох Харит-богинь краси, веселощів та радості, які прикрашають вхід до Афінського акрополя.

Мистецтво сприяло захопленню митця філософією, за допомогою якої Сократ прагнув пізнати себе. Це прагнення він намагався передати і своїм учням. Мислитель пробуджував думку учнів за допомогою бесід, в яких вони знаходили відповіді на всі свої запитання. Тобто істина не спускалася згори, а народжувалася в процесі обміну думками. Також педагог допомагав знайти відповідь, ставлячи учневі навідне запитання. Тому Сократ порівнював учителя з повитухою, яка приймає пологи. Вчитель допомагає народитися на світ новим думкам та рішенням. І від того, наскільки він робить це майстерно, залежить чи будуть “пологи” успішними. Таке навчання згодом назвуть “евристичним”.

Сократ ставився до себе з долею іронії, не стигаючись зізнаватися в своєму незнанні. Зокрема, філософ зауважував,

що він “знає лише те, що він нічого не знає”. Тож під час бесід зі своїми учнями він швидше нагадував самого учня, аніж учителя. Звісно, що Сократ мав власну думку стосовно того чи іншого питання, але він цього не афішував, а тим більше не бахвалився цим. Скоріше він робив вигляд, що “предмет бесіди йому самому є незрозумілим” [2, с. 627] і таким чином заохочував учнів до самостійного пошуку істини.

 сновним чинником навчання й виховання Сократ вважав свободу. Тому педагог виступав проти авторитаризму в освіті, вважаючи, що “жодну науку вільна людина не повинна вивчати як раб... В душі ж ніяка насильницька наука не залишається міцно”... Тож Сократ радив усім педагогам навчати учнів не через насильство, а через гру [3, с. 30].

На відміну від нашої сучасної педагогіки, Сократ не відокремлював навчання від виховання. Навпаки, педагог вважав, що навчання має сприяти пізнанню людиною власного духовного “Я”. Важливу роль у вихованні майбутніх героїв Еллади педагог відводив гімнастиці, музиці та поетичним творам, вважаючи, що вони “прищеплюють шляхом гармонії гармонічність душі та тіла, а ритм — ритмічність” [3, с. 20-21].

Сократ виховував в учнях такі чесноти як справедливість, хоробрість, поміркованість. Важливим було те, що визначний педагог і філософ втілював в собі всі ці чесноти. Адже Сократ з повагою ставився навіть до найслабшого учня, допомагаючи йому виявити свої здібності та можливості. Як відомо, педагог був хоробрим воїном, неодноразово беручи участь у боях, захищаючи свою землю. Під час одного з таких боїв філософ врятував життя своєму товаришу по службі, майбутньому визначному полководцю, оратору та державному діячу Алквіаду.

Ну і звісно, Сократ вирізнявся своєю поміркованістю. Він не вдавав з себе розумника, який все знає і розуміє. Навпаки, філософ ставився як до себе, так і до інших з певною іронією, кепкуючи над

всіма тими, хто хвалився своїми знаннями. Чи знайшлася б сьогодні така людина, котра сказала про себе, що вона нічого не знає? Навряд чи. А Сократ не соромився зізнаватися перед своїми учнями у своєму незнанні. Філософ не піклувався про свій авторитет, про те, що про нього подумують. Сократа вважали диваком, адже він не брав з учнів грошей за навчання. Вдавався дуже просто, споживав звичайну їжу. Через це одні зневажали його, інші, навпаки, поважали.

Сократа любили прості люди і ненавиділи можновладці, яких філософ висміював за їхні пороки. Тож і не дивно, що на Сократа сипалися обвинувачення з усіх сторін. Зрештою на філософа подали до суду, обвинувативши його в негативному впливі на молодь. Але це була неправда, адже Сократ прагнув бачити молодь вільною та творчою, виховуючи учнів у повазі до свого народу та його славних традицій. Тож вирок суддів, які звичайною більшістю проголосували за страту філософа, був не обґрунтованим, а також суперечив основоположним засадам демократії та права. Смертна кара присуджена визначному мислителю означала, що золотому віку Еллади приходить кінець. Це стало наслідком того, що до влади в Античній Греції прийшли люди, які прикриваючись демократією, знищували те найцінніше, що вирізняло греків з поміж інших народів. Цією головною цінністю була свобода, завдяки якій Антична Греція досягла небувалих досі вершин, ставши колискою європейської цивілізації.

ократ був одним із тих, хто боровся за право людини на самовираження та самоствердження. Своім прикладом філософ показав, що за це право доводиться розплачуватися навіть своїм життям. Тобто бути вільною людиною в авторитарному суспільстві, якщо воно формально і вважається демократичним, є справжнім героїзмом. Сократ відмовився від пропозиції суду виїхати з країни, і тим самим врятувати своє життя. На запитання обвинувача “чи не соромно йому займатися такою справою, за яку йому

можливо доведеться заплатити своїм життям?”, — філософ відповів наступне: “Не гарно так казати, наче людині, яка приносить хоч би й малу користь, варто брати до уваги смерть, і не думати завжди лише про те, чи робить вона справи справедливі чи не справедливі, справи доброї людини чи злої. Поганими, на твою думку, виявляться всі ті напівбоги, які загинули під Троєю...” [4, с. 82].

Сократ відкинув також пропозицію своїх учнів врятувати своє життя втечею. Філософ не благав суд про помилування, а, навпаки, розлютив ще більше суддів своєю пропозицією про призначення йому по-життєвої пенсії за заслуги перед державою. Сократа судили як якогось небезпечного злочинця, який вчинив страшний злочин. Філософу винесли смертний вирок та надягнувши кайдани, посадили у в'язницю, де він мав очікувати на свою страту. Незважаючи на це, Сократ навіть за ґратами продовжував займатися тією справою, котрою він займався все життя і за яку його було засуджено, а саме філософською та педагогічною діяльністю. До Сократа приходили його учні, які не боялися виявити себе під час відвідин свого вчителя у тюрмі. Така поведінка учнів пояснюється тим, що Сократ зміг виховати у своїх учнів таку важливу чесноту, як хоробрість. Педагог вважав, що кожен має володіти цією чеснотою, обстоюючи власну думку, навіть якщо за це доведеться заплатити своїм життям. На хоробрості тримається світ. Завдяки хоробрим людям на Землі перемагає добро, а зло відступає. Прикладом такої хороброї людини є Сократ, який очікуючи на страту, продовжував пошук істини, проводячи діалог зі своїми учнями. Характер бесіди як завжди носив демократичний характер. Учні могли погоджуватися з умовиводами свого вчителя, або не приймати їх, пропонуючи власні аргументи стосовно того чи іншого спірного питання.

В останній день свого життя Сократ розмірковував про душу та тіло, говорячи про те, що людина все більше віддає перевагу тілу, забуваючи про потреби

своєї душі. Як наслідок людина втрачає ту гармонію, яка дарує їй радість буття. Цим пояснюється існування всіх пороків та нещастя людини. Сократ відійшов у вічність 399 року до нашої ери, випивши келих з отрутою, який йому принесли для здійснення вироку суду. За свідченням учнів славетний педагог і філософ прийняв смерть із гідністю, спокійно та легко. А останніми його словами було розпорядження одному з учнів, “віддати півня Асклепію” (бог лікування, якому той, хто видужав, дарував півня). Про останній день Сократа пізніше напише в своєму творі “Федон” послідовник ідей мислителя та його учень, видатний педагог, філософ і поет Платон.

На жаль, твори Сократа не збереглися до наших днів. Проте ідеї філософа знайшли своє місце у працях його учнів, які розійшлися по світу, несучи людям світло знання та надії. Серед них був і той, завдяки кому ми сьогодні знаємо і про Сократа і про його вчення. Він заснував першу в світі Академію, в якій були втілені ідеї Сократа. Мова йде про визначного давньогрецького мислителя, педагога, поета і письменника Платона.

Митець народився в Афінах, в аристократичній родині зі славними традиціями, в 427 році до нашої ери. При народженні хлопець отримав ім'я Арістокл. Ще зовсім малим він втратив свого батька. Тож вихованням Арістокла займалася його мати. Вона була відомою письменницею. Малий Арістокл заслуховувався її оповідями про рідну Елладу та її славних героїв, серед яких були також і його предки, на яких він прагнув бути схожим. Одним з таких предків по материнській лінії був визначний давньогрецький політичний діяч, реформатор та поет Солон. Тож хлопець всіляко вправлявся у красномовстві, займався музикою та живописом, складав вірші, серед яких вірші присвячені героям Еллади та давньогрецьким божествам. Також хлопець займався спортом. Згодом він став навіть Олімпійським чемпіоном з панкратіону, котрий поєднував у собі

боротьбу та кулачний бій. Існує думка про те, що саме за свою розвинену статуру тіла Арістокл отримав прізвисько “Платон”, яке означає “широкий”. На думку інших дослідників це прізвисько Арістоклу дали за його широкі та сміливі погляди на життя.

Одного разу, прогулюючись Афінами, Арістокл знайомиться з легендарним мудрецем Сократом, про якого він чув, але ні разу його не бачив. Філософ виступав на схилі Акрополя перед театром Діоніса. Прекрасна промова вчителя відразу привернула увагу юнака. Від учнів він дізнався, що мудра промова належить прославленому мислителю та просвітителю Сократу. З цього часу Платон стає учнем визначного філософа.

Вчення Сократа було дуже близьким Арістоклу. Адже воно відповідало його як естетичним так і інтелектуальним потребам, зокрема, в мистецтві та філософії. Особливо юнаку подобалося те, як навчав Сократ. Він ніколи нікому не нав'язував свої думки, просто пропонуючи власний погляд на будь-який предмет чи явище. Учень у свою чергу виражав свою думку, не боячись того, що вона буде несхожа на думку вчителя. Сократ з повагою ставився до кожної думки, виявляючи до неї увагу та інтерес. Педагог будував навчання таким чином, що учень самостійно знаходив відповіді на всі свої запитання. Для цього Сократ використовував метод пошуку істини, названий ним “маєвтикою”. Філософ неначе повитуха створював належні умови для виявлення думки учня, допомагаючи їй з'явитися на світ.

Тож, зустріч із Сократом визначила подальший шлях Арістокла. Він вирішує піти в учні до філософа та вивчати його знаменитий метод “маєвтики”. Навчання продовжувалося 9 років, тобто до часу смерті Сократа, якого було несправедливо засуджено до страти. Походячи з заможної родини, Платон з іншими учнями намагався внести грошову заставу за свого вчителя, але суд відмовив їм у цьому. В останній день перед стратою Сократа,

Платон захворів, а можливо психологічно не зміг бути присутнім під час страти того, кого він вважав за свого другого батька.

Після страти Сократа Платон і інші учні вирішують боротися за ті ідеали, які плекав їхній учитель. Вони прагнуть відродити ту Елладу, в якій шанували філософів, а не виносили їм смертні вироки лише за те, що вони думають інакше. Незабаром починаються репресії проти учнів Сократа, і Платон змушений виїхати з Афін. Він їде до Сіцилії, в засноване греками місто-державу Сіракузи. Тут Платон мріє побудувати Ідеальну державу, де сповідувалися б ідеали свободи, краси і добра, а виховання молоді відбувалося б на основі мистецтва. Спочатку його ідеї знаходять підтримку, зокрема, ними зацікавлюється правитель Діонісій Сіракузький. Але невдовзі проти Платона починають “пести інтриги”, всіляко намагаючись дискредитувати добре ім'я філософа. За деякими даними, Платона навіть продають в рабство. Дізнавшись про це, друзі збирають гроші, щоб викупити філософа з неволі. Але їх випередив один із симпатиків ідей мислителя, купець Аннікерід. Коли друзі Платона запропонували йому гроші, він відмовився. Згодом ці гроші були вкладені в школу Платона, що отримала назву “Академія”.

Після звільнення з рабства Платон подорожує Середземномор'єм. Філософ відвідує, зокрема, Єгипет, де вивчає одну з найдавніших культур та вчиться мудрості у Єгипетських жерців. В той час як Афіни занепадали, інша держава, а саме Македонія зміцнювала свої позиції в світі. Як наслідок, Афіни, прагнучи посилити свої позиції на світовій арені, змінюють своє ставлення до тих, кого вони переслідували, запрошуючи повернутися всіх вигнанців на Батьківщину. Тож Платон в 387 році повертається в Афіни, щоб продовжити справу свого вчителя Сократа. Філософ збирає учнів та на зібрані друзями гроші засновує власну школу “Академію”. Місце для школи Платон обрав у мальовничому місці, поблизу Афін. За назвою місцевості, що носила ім'я легендарного давньогрець-

кого героя Академа, філософ називає школу “Академією”. Платон, як і Сократ, не брав гроші за навчання, прагнучи до того, щоб кожна людина мала можливість навчатися в його школі.

Філософ прагнув втілити свою ідею побудови Ідеальної держави, в якій панувала б гармонія та краса. Платон вважав, що слід починати з освіти, яка має виховувати вільну, гармонійну, творчу особистість. Тому педагог, за словами Платона, має бути майстром, який здатний “простежувати природу краси та благовидості, для того, щоб нашим юнакам, подібно до жителів здорової місцевості, все йшло на користь, з якого б боку вони не побачили чи не почули будь що із прекрасних витворів — це неначе подих із цілющих місцевостей, що несуть із собою здоров’я і які відразу змалечку ведуть молодь до подібності із сенсом прекрасного, до дружби та злагоди з ним” [5, с. 161].

Платон був прибічником виховання через мистецтво. Філософ вважав, що мистецтво виховує душу людини. Тому в Академії на першому місці стояли музичні мистецтва, тобто ті, що перебували під опікою дев’яти Муз, а саме: покровительки музики та ліричної поезії Евтерпи, покровительки трагедії Мельпомени, покровительки комедії Талії, покровительки танцю Терпсіхори, покровительки історії Клію, покровительки епічної поезії Калліопи, покровительки любовної лірики Ерато, покровительки гімнів Полігімнії, покровительки астрономії Уранії. Платон вважав, що музичні мистецтва найбільше проникають у глибину душі й найсильніше її зачіпають. Ритм та лад музичного мистецтва, за словами філософа, “несе із собою благовидість, воно робить людину благовидною” [5, с. 161].

Учні Академії грали у виставах, зокрема, виконуючи ролі прославлених героїв Еллади в “Іліаді” та “Одіссей” славетного народного співця та драматурга Гомера. Вони уявляли себе богами, граючи в “Теогонії” легендарного давньогрецького поета та рапсода Гесіода. Академіки грали

в драмах Есхіла, Евріпіда, Софокла. Великою популярністю серед учнів користувалися комедії Арістофана, в яких висміювалися вади афінської влади. Вихованці вчилися співати, грати на музичних інструментах, танцювати, щоб, за словами Платона, “здобути милість богів, а ворогів спинити та перемогти в битвах” [4, с. 36].

Мистецтво, на думку Платона, розвиває творчу здібність особистості, яку слід починаючи розвивати ще змалечку, саме з того моменту, коли дитина починає фантазувати та мріяти. В своїй книзі “Держава” Платон, зокрема, зазначає, що навчання дітей, починаючи з 5-6-річного віку, має полягати передусім “в оповіданні їм міфів для збудження уяви та творчої здібності” [6, с. 25].

Окрім музичних мистецтв в Академії вивчалися такі мистецтва, як граматики, риторика, діалектика, арифметика, геометрія. Заняття відбувалися здебільшого просто неба, в священному гаю, в якому знаходилася Академія. Прекрасні краєвиди пробуджували почуття, фантазію та думку учнів, що значно сприяло пізнанню навколишньої дійсності та творчому самовираженню особистості. На лоні природи учні мали змогу вести бесіди зі своїм учителем на всі теми, які їх цікавили. Вони не боялися виявити власну думку, почуття та фантазію, адже навчання відбувалося за принципом вільного самовираження особистості. Великої уваги Платон приділяв мистецтву діалогу, вважаючи, що обмін думками сприяє знаходженню істини. Учні вчилися вести діалог, безпосередньо спілкуючись між собою та вчителем. Вони також розігрували діалоги з творів Платона, виконуючи ролі Сократа та його учнів.

Вільна атмосфера в Академії перетворювала її на місце радості та втіхи. Вона поступово ставала тим прототипом Ідеальної держави, про яку мріяв Платон. Філософ вважав, що Ідеальну державу слід починати будувати всередині себе. Тому Платон приділяв великої уваги внутрішньому світу особистості, яка, на думку філософа, вже має уявлення про

вічні ідеали свободи, краси і добра, отримані до свого народження в “Царстві ідей”. Навчання ж і виховання покликані допомогти особистості пригадати їх.

Великої уваги Платон приділяв фізичному здоров’ю учнів. Будучи Олімпійським чемпіоном з грецької боротьби, філософ прагнув бачити вихованців не лише мудрими, культурними та творчими, але й фізично загартованими особистостями. Тому при Академії була побудована палестра, де учні мали змогу займатися гімнастикою та грати в спортивні ігри. Окрім того гімнастичні вправи сприяли виробленню в учня гарної постави та ходи.

Поступово Академія стає відомою не лише в Афінах, але й за її межами. В 367 році Платона з вибаченнями запрошують до міста-держави Сіракуз. Платон приймає вибачення і вирушає до Сіракуз. Тут йому довіряють виховання юного наступника престолу Діонісія Молодшого. Спочатку все йшло дуже добре. Юнак пишався тим, що його виховує сам Платон. Звісно філософ прагнув бачити в своєму учневі майбутнього реформатора держави, який зможе втілити в ній вічні ідеали свободи, краси і добра. Але поступово відносини між владою та філософом погіршуються. Його обвинувачують у поганому впливові на царевича, внаслідок чого Платону пропонують залишити Сіракузи.

В Академії дуже були раді поверненню їхнього улюбленого вчителя. Адже він ставився до своїх учнів як рідний батько, піклуючись та допомагаючи їм. Не став винятком і новий учень, який з поміж інших вирізнявся своєю небагатослівністю, скидаючись на “тугодума”. На нього відразу звернув увагу Платон, запропонувавши хлопцю ті теми для бесід, які його найбільш цікавили. Юнаку дуже подобалося досліджувати таємниці природи, її закони. Цим учнем був майбутній визначний грецький філософ, вчений та педагог Арістотель.

У 361 році Платон у третє відвідує Сіракузи на запрошення нового прави-

теля міста-держави Діонісія Молодшого, який вибачався за своїх опікунів, котрі зневажили визначного філософа, виславши його з країни. Тож Платон, який за своєю вдачею був доброю людиною, знову їде до Сіракуз, сподіваючись на щирість свого учня. У Платона знову зажеврила надія побудувати Ідеальну державу, де органічно поєднувалися б демократичні та аристократичними цінності. В такій державі всі люди були б вільними, гарними та добрими. Але в черговий раз зусилля Платона побудувати в Сіракузах Ідеальну державу закінчилися крахом. Вороги посварили Платона з молодим правителем, що і стало причиною неможливості перебування філософа в Сіракузах. Розчарований філософ повертається до своєї Академії, розуміючи, що його місце саме тут. А Ідеальну державу будуть вже будувати його учні. Тому Платон всі зусилля спрямовує на навчання та виховання своїх учнів, на яких він покладав великі сподівання. Водночас педагог вирішує написати твір, в якому б він виклав би всі свої ідеї стосовно побудови Ідеальної держави. Так на світ народжується його головний твір під назвою “Держава”, написаний як і попередні у вигляді діалогів, в яких незмінним учасником виступає Сократ.

Платон до кінця свого життя більше нікуди не виїжджав, повністю присвятивши себе навчальній та письменницькій діяльності. Філософ відійшов у вічність приблизно у 347 році до нашої ери, залишивши по собі окрім Академії, велику духовну спадщину, яка, на жаль, збереглася не в повному обсязі. Особливістю творів філософа є те, що вони написані у вигляді діалогів, являючи собою органічне поєднання драматургії та філософії. Адже Платон був водночас і митцем і філософом, що у свою чергу відобразилось як на його творах, так і загалом на стилі ведення занять.

Спадщина Платона була структурована на початку нашої ери послідовником вчення Платона Трасілом Александрійським. Філософ поділив твори Платона, які збереглися на той час, на дев’ять

тетралогій. Зокрема, три твори з першої тетралогії, а саме “Апология Сократа”, “Критон”, “Федон” присвячені останнім дням життя визначного філософа-гуманіста Сократа. Також серед відомих творів філософа слід назвати такі твори як: “Ефтіфрон”, “Феаг”, “Федр”, “Бенкет”, “Софіст”, “Політик”, “Тімей”, “Критій”, “Горгій”. Важливою особливістю цих та інших творів Платона є те, що в кожному з них присутній його вчитель Сократ. В творах “Хармід”, “Лакет”, “Евтідем”, “Горгій”, “Ерійсій” Платон згадує про прадавні українські племена Північного Причорномор’я та “факти з їхньої історії” [7, с. 394].

Платона поховали в його улюбленому гаю, де він навчав своїх учнів мистецтву мислення. Філософ вірив, що його справа не помре, а продовжить своє життя в учнях. І він не помилився в цьому. Академія Платона проіснувала понад 800 років і була закрита противниками ідей філософа в 529 році нашої ери. В часи Відродження була спроба відродити Академію Платона італійським педагогом-гуманістом та філософом Марсіліо Фічіно. Проте вона проіснувала недовго, а саме з 1459 по 1521 рік.

На жаль, сьогодні гуманістичні ідеї Сократа та Платона у нас перебувають здебільшого у забутті. Зокрема, наша педагогіка, яка відірвалася від основ Античної педагогіки, віддає перевагу авторитарним методам навчання й виховання особистості. Тоді, як елліни, котрі ставили свободу на перше місце, виховували молодь на демократичних засадах. Учень мав право виражати власну думку,

почуття та фантазію. І ніхто його за це не карав. Прикладом є навчально-виховні системи Сократа та Платона, побудовані на ідеалах свободи, краси і добра. Тож, наша педагогіка, якщо вона хоче звільнитися від авторитарності, має взяти на озброєння ті цінності, які сповідували Сократ, Платон та інші визначні давньогрецькі педагоги і філософи. І тоді Україна стане тією Ідеальною державою, яка нагадає світу про віковічні ідеали свободи, краси і добра.

Список літератури:

1. Ващенко Г. Загальні методи навчання. Підручник для педагогів. Київ : УВС, 1997. 415 с.
2. Большая энциклопедия в 20-ти т., т. 17. С.-Петербург: Просвещение, 1904. С. 627–628.
3. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. Москва : Просвещение, 1981. 528 с.
4. Платон. Апология Сократа. Собр. соч. в 4-х т., т. 1. Москва : Мысль, 1990. С. 70–96.
5. Идеи эстетического воспитания. Антология в 2-х т., т. 1. Москва : Искусство, 1973. 408 с.
6. Кирпичев В.Л. Значение фантазии для инженеров // Известия Киевского политехнического Института. №4. Киев : Тип. Кульженко, 1903. С. 7–25.
7. Радянська енциклопедія історії України. В 4-х т., т. 3. Київ : УРЕ, 1971. С. 394.

20.05.2025

Відомості про авторів:

Пономарьов Олександр Семенович — кандидат технічних наук, професор; кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна; email: palex37@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4698-2620>.

Черемський Максим Петрович — асистент; кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет “Харківський політехнічний університет”; Харків, Україна; email: maxcheremsky@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4130-7618>.